

RECLAIMING THE LOST BODY: AGE AS TRANSFORMATIVE FORCE IN THE WRITINGS OF KERSTIN THORVALL

MARIA JÖNSSON

Keywords

Kerstin Thorvall, age, gender, body, subjectivity, travel-writing, post-colonialism, shame, sexuality, caretaking, intimacy, feminism.

Summary

This article deals with the motif *tanten* in the travel-writings of the Swedish author Kerstin Thorvall (translated to English the concept would be something like "the old lady", "the aunt" or "the old maid", but none of these terms cover the social and historical position of *tanten* in the Swedish welfare-state, which is interesting in itself). Thorvall's travel writings have received much feminist critique during the past few years for the ways they reproduce and reiterate colonial power relations. Particularly, it is Thorvall's description of the sexual relations between the woman writer and the black men she encounters that has become provocative. The objectification of the black body, and the stereotypes about "Africa" and "African culture" are very much present in these narratives. However, in this article I offer another critical approach to Thorvall's work, suggesting that the discourse of ageing further inflects the motifs of sexuality and emancipation in Thorvall's writings. This approach doesn't dismiss the problematic of glorified colonialism that the novels espouse, but acknowledges other modes of power also taking place in Thorvall's work. My investigation of the transformation of the young woman to "tant" explores the social emotion of shame, and the construction of menopause that defines character subjectivity, and narrative structure. I discuss the painful, affective and embodied experiences connected to this corporeal transformation. I ask how the loss of the body, connected to the sense of suddenly becoming "nobody," and the loneliness associated to the woman outside reproduction discourse, offers us a different way to read and analyse Kerstin Thorvall's work.

Thorvalls reseromaner har skandaliserats på grund av både den sexuella frispråkighet och det koloniala förhållningssätt som präglar dem. I samspråk med en postkolonial kritik undersöker Maria Jönsson relationen mellan sexualitet och åldrande utifrån tantmotivet hos Thorvall, och landar i en läsart där kroppens längtan och omsorgsbehov står i centrum.

TANTFÖRVANDLINGEN

Om kroppens längtan, skam och exotisering i Kerstin Thorvalls reseromaner

MARIA JÖNSSON

Hon gick i det svenska samhället och var bliven tant. Inga män såg på henne på det viset, hon var inte könsvarelse längre, och ingen kvinnomilitant tjugofemåring kan föreställa sig hur det känns, när man inte längre behöver slåss för att bli behandlad som en människa.

Kerstin Thorvall, *Ensam dam reser ensam* (1979)

När jag berättar att jag skriver om Kerstin Thorvalls författarskap möter jag ofta väldigt tydliga reaktioner. De flesta känner till författarskapet, många har en personlig relation till Thorvall, och nästan ingen verkar oberörd eller neutralt inställd när ämnet kommer på tal. Det är framförallt Thorvalls reseromaner och genombrottsboken *Det mest förbjudna* som dyker upp i dessa samtal.¹ Den frigjorda, resande och sexuellt äventyrliga (desperata enligt somliga) medelålderstanten är associationer som envist verkar häfta vid Thorvall och hennes författarskap trots hennes mångfacetterade och omfattande produktion.

På senare tid är det också reseskildringarna som omnämns i den feministiska debatten. Kerstin Thorvall har kommit på tal i så skilda sammanhang som i

diskussionen om konstnären Joanna Rytels provocativa videoverk "Att tänka tankar man inte vill tänka" (2005) och i Moa Matthis postkoloniala kritiska diskussion i antologin *Sverige och de andra* (2001).² Thorvall får i dessa sammanhang representera den vita västerländska skrivande tantens exotiserande förhållningssätt till resandet och fetiseringen av svarta män som begärsobjekt.

Även denna artikel utgår från Thorvalls reseromaner *Ensam dam reser ensam* (1979) och *Svart resa* (1979), med fokus på den senare. I centrum för artikeln står dock

Romanerna befolkas av tanter i små flickkroppar, småflickor i tantkroppar och tonåringar i medelålders kvinnokroppar.

inte reseskildringarna som sådana, utan den bild av "tanten" som växer fram i dessa skildringar. Genom att sätta reseromanerna i förbindelse med den skönlitterära debattboken *Tänk om det är klimakteriet* (1982) vill jag visa hur resandet är förbundet med tantblivandet i Thorvalls författarskap.³ Jag argumenterar också för att en analys av tantens sociala och historiska situation – sådan den gestaltas i författarskapet – kan kasta nytt ljus över reseromanerna. I artikeln rör jag mig således från en analys av tantens situation där jag diskuterar klimakteriets, skammens och kroppens betydelser och vidare till en dialog med den postkoloniala läsningen av Thorvalls reseromaner.⁴

"Tanten"

Med begreppet "tant" vill jag synliggöra ett av de spänningsfält mellan genus och ålder som står på spel i Thorvalls författarskap. Thorvalls romaner handlar i hög grad om ett ständigt bekönat åldrande – men ett åldrande som konsekvent sker i fel tid och på fel plats. Romanerna befolkas av tanter i små flickkroppar, småflickor i tantkroppar och tonåringar i medelålders kvinnokroppar. Denna "osamtidighet" gäller också tantmotivet i Thorvalls författarskap, något som jag återkommer till. Jag använder också begreppet "tant" för att säga något om den historiska och sociala kontext som omger reseromanerna; nämligen det svenska välfärdssamhället under sjuttio- och åttiotalet. Idén om den svenska tanten, och de faktiska innebörderna av att vara tant, uppstår i relation till specifika ekonomiska och sociala strukturer. Några av de förhållanden som är viktiga för framväxten av en tantposition är till exempel organiseringen av reproduktionsarbetet i den offentliga sektorn och kärnfamiljens status i samhällsbygget. Tanten förkroppsligar i dagligt tal ett slags "efteråt" och "utanför" – tiden efter familjebildning, reproduktion, förvärvsarbete och kärleksliv.⁵

Bli behandlad som människa:

klimakteriet som gräns för subjektet

I reseromanerna såväl som i *Det mest förbjudna* och *Oskuldens död* och i trilogin om Signe⁶ skildrar Kerstin Thorvall en form av osamtidighet. Alla romangestalterna delar författarens eget öde av att vara födda i fel generation, i fel tid och sammanhang. Thorvall är född på tjugotalet – i likhet

med bland andra romangestalterna Anna och Lisa – men pånyttföds (i sina romaner) i det vänsterpolitiska och sexuellt uppvaknade sjuttioalet tillsammans med tidens tonåringar, däribland de egna barnen. Thorvall skriver ofta om en ”försenad pubertet” som inträffade i medelåldern. Den karga uppväxten i en frikyrklig borgerlig sexualfientlig miljö beskrivs i författarskapet som orsaken både till det romantiska svärmeri som präglade de första vuxenåren och till den sena revolten som följde därpå. Det är först i medelåldern som Thorvall i sina texter får tillgång till sin kropp och blir ett sexuellt begärande subjekt.

”Osamtidighet” har varit ett nyckelbegrepp för min förståelse av Thorvalls författarskap. I Thorvalls romaner skildras ett antal livskriser som knyter samman kön och ålder, den ideala kvinnliga livslinjen med den reella.⁷ En sådan livskris är alltså ”puberteten i medelåldern” som i Thorvalls författarskap innebär ett återtagande av kroppsligheten. En annan sådan livskris är den förvandling till tant som sker strax därefter. Thorvalls gestaltning av medelålderns ”osamtidighet” är en viktig bakgrund för skildringen av det tantblivande som följer efter medelåldern. Det är också detta senare skifte som står i centrum för denna undersökning: förvandlingen från den sexuellt begärande och begärda heterosexuella kvinnopositionen till den hos Thorvall så förhatliga tantpositionen. Efter att i exempelvis *Det mest förbjudna* ha skildrat det sexuella – och feministiska – uppvaknande som skedde i den egna medelåldern och i det samtida sjuttioalet går Thorvall vidare och intresserar sig för tantblivandets ålder. När de radikala medsysstrarna blir trettio och fyrtio, går vidare med yrkesliv och familjebildning, gör Thorvall i sina texter helt andra erfarenheter som kvinna i fel ålder och fel kropp.

I *Tänk om det är klimakteriet* diskuterar Thorvall övergången från fertil kvinnokropp till en äldre kvinnas kropp som ett mentalt tillstånd både hos den enskilda kvinnan och hos omgivningen. Boken är en samling texter som belyser det sociala och biologiska fenomen som i västvärlden kallas klimakteriet. Den historiskt och socialt specifika situation som Thorvall närmar sig i boken bildar en utgångspunkt för min tolkning av tantmotivet i de båda reseromaner som skrivs under samma period. Den situation som Thorvall beskriver 1982 är i mångt och mycket ett nederlag för såväl välfärdssamhället som kvinnorörelsen. *Tänk om det är klimakteriet* är en uppgörelse med samtidens ungdoms- och utseendefixering och med sjukvårdens och den offentliga sektorns alienerade förhållningssätt till den äldre kvinnans kropp. I de tidigare böckerna hade Thorvall beskrivit lyckan av att i medelåldern vinna tillbaka den egna kroppen och sexualiteten. I *Tänk om det är klimakteriet* och reseromanerna gestaltar Thorvall chocken av att i en handvändning (och återigen) bli av med sin kropp i relation till omgivningen, att inte vara föremål för andras blickar, åtrå eller avund. Att helt enkelt inte vara någon att räkna med på det sexuella eller ens romantiska planet. Läsaren får

möta en rad kvinnor med just denna erfarenhet – att genom klimakteriet bli fråntagen sin status som *kvinna*, och den märkliga ambivalenta sorgen över en förlorad objektsroll.⁸

Den förlorade kroppsligheten är hos Thorvall alltså tätt förbunden med en förlorad heterosexuellt kodad kvinnlighet. Den frihet som de unga politiskt medvetna kvinnorna kämpar för på sjuttioalet visar sig i Thorvalls version vara mycket begränsad. Det är en frihetskamp för den unga kvinnan med livet framför sig. Kampen formuleras i termer av ”frihet från”: frihet från kropp, objektivering, sexualisering, reproduktion, begär etcetera. Thorvall belyser i boken denna frihetslängtan från den åldrande kvinnans horisont och menar att den position som eftersträvas inte erbjuder någon verklig frihet i radikal mening. I novellsamlingen *Ett fönster på glänt* gestaltar hon den förlust som ”friheten” också bär med sig för den äldre kvinnan:

Den lilla vanan att bli sedd med ögon som skulle kunna tänka sig, är naturligtvis ingenting att sakna, det tänker nog många. Alla som går i den självklara doften av oavbruten uppmärksamhet på grund av sitt kön, tänker nog, att så skönt, att äntligen bli betraktad som MÄNNISKA.

Kanske är det så, men tillvänjningen är inte alldeles lätt. Det är ju nämligen så att signalerna förut kom från två håll. Leendet jag fick var också mitt.

Nu måste jag alltså le på ett nytt sätt. Men hur då? Hur och var lär man sig ett glatt och lagom mänskligt leende?⁹

Subjektspositionen, den *mänskliga* positionen, är enligt Thorvall en i grunden *omänsklig* position för tanten, då det är en position befriad från kroppen, begäret, könet och sexualiteten. Positionen är omänsklig i den meningen att den är befriad från allt det som gör en människa till just en människa – alla defekter och brister som skapar individualitet: ”*Leendet jag fick var också mitt*” [min kurs.]. Det kur-

Då är man i andras ögon inte längre erotiskt intressant, ingen att ”räkna med”

tiserande slentrianmässiga leende som ingick i det konventionella (hetero)sexuella spelet var också ett personligt leende – ett leende som i den sekund det fyrades av pekade ut en specifik person som blev synlig.¹⁰

Thorvalls texter synliggör det dualistiska tänkande som präglar moderna feministiska ideologier. Den moderna feministiska rörelsen har, åtminstone i Norden, eftersträvat att frigöra kvinnor från det som anses orsaka deras förtryck: hemarbete, brist på utbildning och förvärvsarbete, brist på inflytande i offentligheten och så vidare. De egenskaper som traditionellt har tillskrivits kvinnor – känslsamhet, kroppslighet, svaghet och irrationalitet – blir

problematiska egenskaper för den feministiska rörelse som identifierar jämlikhet med likhet.¹¹ I *Tänk om det är klimakteriet* synliggör Thorvall baksidan av dessa strävanden för den kvinna som vaknar upp i övergångsåldern. Alla de egenskaper hon tidigare förväntats bekämpa är hon nu ofrivilligt fråntagen. Hon är plötsligt (eller förväntas vara) den där dugliga, yrkesarbetande, rationella och fria människa som kampen eftersträvat. Men i Thorvalls författarskap innebär detta ingen frihet i termer av expansion eller omvälvning. Thorvall lyfter fram den ensamhet som följer när man som kvinna blivit ”mänskliggjord”. Då är man i andras ögon inte längre erotiskt intressant, ingen att ”räkna med” och det gäller inte bara i (det heterosexuella) samlivet utan även i många andra sammanhang:

För en del år sedan satt jag med i redaktionen för ”Kvällsöppet” och var där en kvinnlig, medelålders minoritet, dock tillräckligt ung för att piggas upp med halvsexiga gliringar, medan de interna manliga funderingarna fortsatte.

Så här lät en vanlig replik: ”Jo, hon är ju snygg i bild och dessutom djävligt verbal, så henne försöker vi med.”

Tjugo år senare är samma kvinna kanske ännu skickligare och minst lika verbal, men inte riktigt så snygg i bild, överhuvudtaget inte intressant som könsobjekt. Hennes framträdanden i intellektuella mysprogram blir då strax glesare och på hemmaplan kan hon notera hur uppmärksamheten inför hennes förslag blir mera förströdd, man retar sig på hennes tonfall, på hennes sätt att plocka med glasögonen, stryka undan håret, harkla sig, höja rösten, kort sagt, man sitter där och tycker att nu räcker det, nu måste någon få stopp på tanten, så vi kan komma vidare...¹²

På flera ställen i sitt författarskap återkommer Thorvall till just detta, att den äldre kvinnan förlorar inte bara sitt attraktionsvärde utan hela sin status som tillhörig, som någon att räkna med, som motpart.

Thorvall problematiserar inte bara feministiska frihetssträvanden utan även det svenska välfärdssamhällets brister. I ett antal böcker från slutet av sjuttioalet och mitten av åttioalet förbinder Thorvall tantens ensamhet med rationaliseringen av omsorgen och reproduktionsarbetet. Kampen för att befria kvinnor från ansvaret för reproduktionen har inte lett till ett delat ansvar för ”det lilla livet” utan till en allmän alienering från det. Den tant som möter läsaren i Thorvalls författarskap saknar intimitet, kroppslig närhet, ömhet och daglig omsorg. Klimakteriet beskrivs nästan som någon form av ättestupa, en gräns, där man förskjuts ur gemenskapen. Inte för att man är farlig, annorlunda eller obekvämt utan helt enkelt för att man inte är *intressant*. Man kan finnas eller inte finnas, man är inte till last men heller ingen tillgång och framförallt: det finns ingen samhällelig förståelse för den

ångest detta gränsland kan innebära. Thorvall skriver ironiskt om alla de käcka tillrop som möter kvinnan i klimakteriet:

Om jag i min ungdom kom att läsa någon populärmedicinsk artikel om kvinnans övergångsålder, fanns alltid denna mening med: ”Men livet har ju så många andra värden.”

Det stod aldrig vilka.

Däremot hade man tidigare kunnat läsa ett och annat om sånt som inte längre kunde komma ifråga. Även om inte heller det var så noggrant redovisat, så visste man ändå. Det var kärlek och sex, det var dans och lek, fnitter och smek, det var ceriseröda tånaglar och nakna klänningar. Kort sagt, allt som var roligt, spännande, smärtsamt och underbart.

I utbyte mot det fanns nu dessa ”andra värden”.

Mot slutet av artikeln kunde det komma någon liten uppmuntrande fundering över hur kulturlivet i detta land bars upp av ”den svenska tanten”.

Teatrar, konsertlokaler, föredrag och visaftnar skulle förtvina och dö, om inte det fanns medelålders kvinnor på jakt efter de andra värdena.¹³

Att förvandlas till tant är i hög grad att på nytt genomgå en disciplineringsprocess. De attribut (ceriseröda tånaglar och fnitter) som tidigare varit viktiga verktyg för att konstruera femininitet är inte längre gångbara. De ”andra värden” som erbjuds tanten framstår i citatet som ett hån för den tant som inte känner sig klar med det som är ”roligt, spännande, smärtsamt och underbart”.

Säga som det är

Det kunde vara frestande att likställa Thorvalls ironiska förhållande till det svenska jämställdhetsprojektet med en reaktionär särartsposition, men det skulle vara missvisande. Thorvall har sedan sjuttioalet i flera sammanhang uttryckt stöd för såväl vänsterns som kvinnorörelsens strävanden. I sitt författarskap problematiserar hon dock vad det är att vara människa, och särskilt en kvinnlig och heterosexuell sådan. Thorvall ställer också intressanta frågor om det kvinnliga befrielseprojektet. Genom hennes författarskap kan man få syn på ambivalenta punkter i rådande frihetsdiskurser liknande den som Nina Björk så inflytelserikt kom att formulera i *Under det rosa täcket* 1996:

Jag önskar mig en feminism som löser upp de berättelser som skapar manlighet och kvinnlighet; en feminism som inte vill uppvärdera ”det kvinnliga” – utan som vill en upplösning av könsidentiteter, som vill slita av kvinnan hennes kläder, inte för att då finna en naken sann kvinna, utan för att finna: ingenting

eller allting. Kanske finna en människa som skulle vara en annan än henne som vi känner idag, hon som främst formas av sitt samhälles förväntningar på att bli kvinna (eller man).¹⁴

Att bli av med sina ”kvinnliga kläder” genom förvandlingen i klimakteriet innebär i Thorvalls författarskap något annat än att enbart bli befriad från en begränsande kvinnlighet. Det är också att genomgå en *förlust* som har med liv, värme och gemenskap att göra. Man skulle kanske kunna länka Thorvall till de feministiska tänkare som tidigare poängterat att det som traditionellt sett förknippats med kvinnlighet också har positiva värden – värden som måste förvaltas av feminismen, inte förträngas. I Thorvalls författarskap framträder de ”kvinnliga egenskaperna” dock inte i något fördelaktigt ljus. Thorvall är den första att peka ut sina hjältinnors bristande förmåga till moderskap, omsorgs- och relationsarbete.

Det närmaste man kommer en artikulerad politisk och estetisk ståndpunkt i Thorvalls författarskap är vikten av att ”säga som det är” och inte hur det borde vara. I projektet att säga som det är (från hennes synvinkel, givetvis) har Thorvall kommit att skriva om allt det som anses fult och olämpligt både ur estetisk och politisk synvinkel. Thorvall gestaltar äldre kvinnor som gråter, snövrplar, betar sig sentimentalt och pinsamt, som är för sexuella, självupptagna, ångestridna och misslyckade. Kvinnor och tanter som längtar efter kärlek, gråter i okända mäns tamburer, klänger sig fast och kräver medlidande. Thorvall tar inte på sig uppgiften att gestalta hur det borde vara, eller skulle kunna vara, i en bättre värld. I *Tänk om det är klimakteriet* bemöter hon exempelvis den feministiska kritik hon tidigare fått för sina böcker:

Kvinnor och tanter som längtar efter kärlek, gråter i okända mäns tamburer, klänger sig fast och kräver medlidande.

Under mina tjugofem år som skribent har jag med jämna mellanrum blivit destruktiv och farlig och någon som fort bör lämna den belysta scenhalvan.

Akta er. Hon säger som det är.

[---] På sextioalet skrev jag ett litet nostalgiskt kåseri om att jag tyckte om att stryka.

”Vad är det här?” sa flickorna, för det var ju mitt i det strykfria, slit och släng i tvättmaskinen, och så kom jag och pratade om strykning.

Ville jag ha tillbaka kvinnan i hemmets slavarbete igen?

Inte alls. Bara säga att det kan vara skönt och vilsamt att stryka och känna lukten av rent bomullstyg.

På sjuttioalet skrev jag en bok om en kvinna som hade ihop det med en gift man och alltså satt hemma och väntade på att telefonen skulle ringa.

Nej, men sånt får man ju inte, INTE skriva om längre, att hon inte förstår det. Alla vet vi, joodå, det gör vi, att många (kanske du och jag också) har det på det viset och hur plågsamt och nerbrytande det är, men man behöver ju inte prata om det.

För sakens skull bör vi gå ut med texter om kvinnor som själva ringar och i såna här tråkiga fall tar kontakt med hustrun och reder upp alltihop på ett schyst och jämlikt sätt.

Klimakteriet? Scchhhh. Någon kan bli ledsen och tappa det friska bettet på tillvaron.¹⁵

Thorvalls hjältinnor tappar ständigt det friska bettet på tillvaron, om de någonsin haft det. Att ha ett friskt bett på tillvaron – det vill säga att vara konstruktiv, framåtriktad och ”sund” – framstår i Thorvalls författarskap i det närmaste som något suspekt. I själva verket kan man läsa hela författarskapet som ett slags *trots* (stilistiskt genomfört som naivitet eller ett slags ”barnslighet”) mot liknande påbud. Denna trotsighet är slående när det gäller Thorvalls skildring av åldrandet och tantens vedermodor. Den tant som Thorvall gestaltar vägrar finna sig i sin roll, något som blir särskilt synligt i relation till författarskapets centrala skammotiv.

Skammen och kroppen

Skam är ett viktigt motiv i hela Kerstin Thorvalls författarskap. Skammen skuggar ständigt Thorvalls trotsiga gestaltning av kvinnolivets skeenden, från den unga kvinnans besvärade förhållande till sin kroppslighet (i *Oskuldens död* och Signe-trilogin) till den medelålders kvinnans skam över sin sexuella aptit (i *Det mest förbjudna*, *Ensam dam reser ensam* m.fl.) och vidare till den åldrande kvinnans skam över att reduceras till ett kissnödigt gnälligt ”vårdpaket” (*Upptäckten*). Skildringen av skam är mycket fysiskt påtaglig, ständigt närvarande i karaktärernas kroppsupplevelser i mötet med omvärlden. Som läsare lider man med hjältinnorna, ofta skäms man å deras vägnar och önskar nästan bort dem ur sitt medvetande.

Den moderna psykologiska och humanvetenskapliga forskningen om skam har också lyft fram skammen som en påtagligt fysisk känsla eller ”emotion”.¹⁶ Till skillnad från många andra känslor ger skammen tydliga fysiska signaler som inte går att kontrollera, till exempel svettning och ibland rodnad.¹⁷ Skammen är i motsats till skulden något som drabbar *hela* människan. Den riktar sig inte som skulden mot någon specifik handling, som kanske kan sonas eller ursäktas, – nej, den riktar sig mot en människas hela existens.¹⁸ Det är därför inte konstigt att man använder uttryck som att ”vilja sjunka genom jorden”, ”försvinna från jordens yta”, ”jag ville bara dö” och liknande när man drabbas av skamkänslor.

Ett sätt att analysera skammens dramatiska – och potentiellt produktiva – konsekvenser är att koppla skam till *intresse*. Eve

Kosofsky Sedgwick menar att skam inte bör förstås som motsatsen till stolthet utan som ett fenomen tätt förbundet med positiva och utåtriktade känslor, här kallat för ”intresse”.¹⁹ Skam föregås alltid av ett visat intresse för någon eller något: som att glatt besvara ett leende från någon man möter på gatan bara för att upptäcka att den man möter ler mot en person bakom ens rygg. Intresse ska i detta sammanhang förstås i termer av ”riktadhet”; det är en känsla som sätter individen i relation till något eller någon utanför.

Skam är därför en djupt social känsla. Filosofen Ullaliina Lehtinen menar att skam drabbar olika grupper olika hårt. En privilegierad person kan gå relativt oberörd ur en generande *händelse*, han eller hon kan välja att införliva skammen med sin person eller inte göra det. En person som redan är underordnad har däremot inte samma möjlighet att förlägga skammen utanför sig själv, till en situation. Skammen knyts till identiteten.²⁰

I Kerstin Thorvalls romaner gestaltas en kraftfull, livsavgörande skam som drabbar den äldre kvinnan. Det är den skam som följer just av ett för starkt visat intresse. Intresse för män och erotik, för dans och musik, för gemenskap och kroppslig närhet, ja för själva livet. Gång på gång visar Thorvall på följderna av att vara *för mycket* som äldre kvinna. I följande exempel ur *Tänk om det är klimakteriet* beskrivs omgivningens reaktioner på den äldre kvinnans ”skamlösa” beteende:

Naturligtvis tyckte alla att det var hemskt pinsamt, det måste man ju tycka och värst var det för henne själv, men samtidigt så taktlöst illojalt faktiskt, mot oss andra, vi har väl alla, men vi gör inte som hon, vi flaggar inte med det, vi har för mycket god smak – och anständighet – för att.

Det är klart att det är synd om henne, det måste man ju tänka på, det får man inte glömma, men man kan väl ändå, litet omdöme måste man kunna kräva av en kvinna i den åldern, inte sant, hon kunde åtminstone ha rådgjort med en ärlig väninna, innan hon gick till en välbesökt, fotoblixtrande vernissage klädd i svart axelbandslöst.

[...] men hon, hon stod där i det tydliga eftermiddagsljuset och ställde ut sina skrynkliga, darrande överarmar, stod där med händerna på de mulliga höfterna och log mot fotograferna. Gud, man visste ju inte var man skulle fästa blicken eller var man skulle gömma sig för att inte bli indragen i det och samtidigt så ville man ju rusa fram och lägga en kofta över hennes axlar, en handduk, en tidning, vad som helst...²¹

Thorvalls tanter är mycket medvetna om de gränser som omger deras kroppar och vikten av att inte överträda dem. Ändå överträder de dem gång på gång.

Thorvalls tanter är mycket medvetna om de gränser som omger deras kroppar och vikten av att inte överträda dem. Ändå överträder de dem gång på gång. Det är en märklig feminin offerposition som skrivs fram hos Kerstin Thorvall – ett författarskap befolkad av skamlösa kvinnor gråtandes och snorandes i främlingars tamburer.

Tiina Rosenberg menar i en artikel om ”den queera divan” Zarah Leander att ett sätt för marginaliserade grupper att hantera det stigma som skammen för med sig är att slänga tillbaka det på avsändaren. Hon lyfter fram ett medvetet överskridande av skamgränser hos de ”queera divor” hon diskuterar. Rosenberg menar att en av dessa divors attraktionskraft är det sätt på vilket de förhåller sig till social stigmatisering. De är ”skämda” (shamed) men lever stolta med sina sår.²² Sett ur detta perspektiv kan de upprepade skamlösa beteenden som skildras av Thorvall vara en form av motståndshandlingar.²³ Att skammen drabbar Thorvalls hjältinnor beror mindre på att dessa kvinnor ”misslyckas” upprätthålla gränserna för det respektabla, och mer på att de i hög grad låter sig styras av *intresse*. Att se intresset som grund för skammen möjliggör en mer dynamisk analys av Thorvalls tanter än att enbart betrakta dem som offer för disciplinering. Läger man fokus på intresset ser man också den riktadhet, de handlingar och önskningar som föregår skammen.

Kvinnorna i Thorvalls romaner väljer ”fel” i de klassiska föreskrivna valen mellan kropp och huvud, känsla och intellekt, kvinnoroll och författarskap. Men de väljer fel för att de styrs av ett djupt känt intresse,

en nyfikenhet och livskraft som ständigt för dem ut i livet och utanför det respektabla. I Thorvalls fall handlar intresset i hög grad om kroppens möjligheter. Hon lyfter fram den akuta nödvändigheten av att bekräftas som kropp och sexuell varelse för att bli hel. Friheten ligger snarare i kroppen än i intellektet; den egentliga lyckan ligger i dansen, lusten och den kroppsliga närheten till en annan människa. Behovet av att få vara kropp förklaras ofta av uppväxtens kroppsförnekelse och kyskhet. Thorvall återkommer på flera ställen till en känsla av att ha blivit bestulen på sin kropp och sin sexualitet av den stränga sexualmoral som präglade hemmet. Den kropp som återvanns i medelåldern är en gåva som Thorvalls tanter vet att försvara:

Hon föddes med en oälskad kropp. Den man som till slut ville ha henne förälskade sig i hennes själ. Han var nämligen så ovan vid flickor som inte visste att de hade en kropp. Som nunnor och änglar.

Sen insåg hon att hon hellre ville bli älskad för sin kropps skull. Sen märkte hon att det var hennes kropp som kunde göra henne glad. Att den kunde röra på sig, springa, simma, dansa, äta, älska. Att den hade en hud som levde upp när någon tog på den. Att det som var *hon*, det var just hennes kropp. Den hade hon haft med sig från början. Den var alldeles säkert hennes. [---]

Om man tycker om mig för det jag gör, så är det inte *mig* man tycker om. När en psykiater säger till mig att kära

du, nu kan du äntligen börja leva ditt eget liv, teater, konserter, föreningar och barnbarn, då är han min mamma, hon som in i det längsta hindrade mig från att finnas i min kropp.

Hennes händer när hon drog till min examensklänning och sa: ”Det finns ingenting vackrare än en ren ung flicka.”

Men jag visste nog att det inte var de rena flickorna som blev uppjudna. Varken till det ena eller andra.

Så vill man en gång till göra mig kroppslös.

”Det finns inget vackrare än en ren gammal tant.”²⁴

Formuleringen ”Om man tycker om mig för det jag gör, så är det inte *mig* man tycker om” är viktig och pekar ut ett av de centrala motiven i författarskapet: längtan till kroppen, att uppfattas som ett kroppsligt subjekt. Det är mot denna bakgrund det blir möjligt att förstå Kerstin Thorvalls ovanliga svar på den konflikt som präglat kvinnliga författarskap genom historien: konflikten mellan den kvinnliga identiteten och författarrollen, mellan kroppen och skrivandet.²⁵ I Thorvalls författarskap innebär inte skapande och arbete några som helst svårigheter. Det är snarare det enda område som verkligen fungerar. Att bli författare är på sätt och vis ingen konst för Thorvall; det svåra är själva levandet, kärleken och livsångesten. Längtan efter den kroppsliga glädjen, livsglädjen, är långt starkare än längtan efter ett erkännande som författare.

Genom att utgå från relationen intresse/skam blir det alltså möjligt att tolka tantens

överträdelser av skamgränser som ett sökande efter kroppslig glädje och kroppslig subjektivitet. Vi ska nu se hur denna tantens längtan kommer till uttryck i den skandaliserade reseromanen *Svart resa*.

Det fattas kärlek

Moa Matthis lyfter i sin postkoloniala analys av *Svart resa* fram den koloniala ideologi som präglar romanen. Matthis relaterar Thorvalls roman till den västerländska reseromanens koloniala mönster, och visar hur den struktureras av stereotypa föreställningar om den andre i allmänhet och om Afrika i synnerhet. Det är lätt att ställa upp på Matthis karaktärisering och kritik av romanen. Men jag skulle – delvis med hjälp av Matthis kritiska läsning – vilja lyfta fram vad som *också* pågår i romanen, och i Thorvalls författarskap som helhet.

En grundtanke hos Matthis är att författaren i Thorvalls roman lämnar landet för att söka sexuell frigörelse hos svarta män, och att detta ska uppfattas som en kritik av den vita mannens brist på intresse. Jag menar att bakgrunden till resandet har fler bottnar än så, och egentligen handlar väldigt lite om sexuell frigörelse. Enligt min mening är det viktigt att lyfta fram *tantens* situation för att förstå vad som pågår i *Svart resa* mitt i den koloniala diskurs som utgör romanens ramverk. I Thorvalls reseromaner flyr tanten sin tantroll i Sverige genom att resa bort. Tanten framstår i Thorvalls författarskap som en i hög grad svensk skapelse. Den tillvaro som tanten fått sig tilldelad i det svenska samhället är långt ifrån tillräcklig för Thorvalls tanter. De plågas av leda, instängdhet och slentrian.

De förväntas vara tacksamma för sin frihet, ägna sig åt behjärtansvärd eller konstnärlig verksamhet, alternativt barnbarn. Den sinnliga delen av livet är inte längre för dem. Deras kroppar värker av bristen på beröring, de längtar efter att bli omhändertagna och släppas in i gemenskapen igen.

Det är slående hur liten roll sexualiteten spelar som könsakt eller njutning i författarskapet, trots att Thorvalls författarskap ständigt förknippas med sexuell utlevelse. Sexualiteten fungerar snarare som ett sätt att få fysisk bekräftelse, värme och gemenskap. Det är genom kroppen Thorvalls tanter känner sig delaktiga. Den civilisationskritik som Thorvall levererar kan egentligen sammanfattas genom den enkla längtan efter att få känna någon annans arm runt sina axlar. I ett samhälle där var och en sköter sitt, där privat och offentligt är strikt uppdelat, där intimiteten är förbehållen kärnfamiljen och parförhållandet, finns ingen gemenskap över till tanten.

I *Ensam dam reser ensam* handlar resandet bland annat om att komma ifrån en ångestfylld tillvaro i Sverige. Det är från den konventionella kvinnorollen och modersrollen författaren framförallt flyr. I *Svart resa* har resandet en mer sökande funktion, romanens Kerstin söker genom resandet efter en ny identitet i bokstavlig mening. *Svart resa* börjar i en depression. Författaren Kerstin är inlagd på psykiatrisk avdelning och vårdas för sin känsla av meningslöshet och sorg över ett tidigare förhållande. Istället för förståelse för den ensamhet hon känner möts hon av muntra tillrop om tantens möjligheter till självförverkligande.

Eftersom Kerstin ändå upplever sig som dödförklarad bestämmer hon sig för att resa till Franska Guyana för att där försvinna. Tantens ivriga *intresse* har gång på gång avvisats, kvar är den förgörande skammen. Att resa bort kan ses som ett svar på skamkänslorna. Att "försvinna från jordens yta" (det vill säga från det norra halvklotet) framstår som enda sättet att hantera den livsförnekande skammen. Väl bortrest påbörjar författaren dock ett sökande efter en annan identitet istället för att dö. Vilken är då denna?

Att finna sig i andra

Franska Guyana och senare Senegal kontrasteras i *Svart Resa* mot kärleksbristen i det svenska samhället. Flykten från åldern "tant" i Sverige till en förmodat "tidlös" plats där ålder spelar mindre roll, skildras med en förhoppning om att överbrygga klyftan mellan den subjektivt upplevda åldern och den socialt tilldelade åldern. Precis som Moa Matthis lyfter fram är det "ett välkänt polärt landskap som upptecknas: våld och värme, ytlighet och innerlighet, kitsch och det genuina, modernitet och traditioner".²⁶ I de främmande länderna finns enligt romanen gemenskap och samhörighet mellan människorna, där tar man hand om varandra. Där uppskattas tanten för sin kropp, hon är någon att räkna med igen. Hon är åtrådd och beundrad och får snarare högre än lägre status på grund av sin ålder. Statusen som objekt återupprättas genom den svarte mannens blick. Till synes medveten om den kritik som drabbar detta koloniala förhållningssätt inleder Thorvall romanen med en provokation: "Så här kan

man också säga. Att när vita män inte längre ville ha henne gick hon över till svarta. Hon förlorade ingenting på det. Deras *är* större.”²⁷ Kerstin Thorvalls reseskildringar vimlar – som Matthis så övertygande visar – visserligen av klichéartade bilder av den andre, av ”afrikansk” kultur, sedvänja och natur (liksom den västerländska reseskildringsgenren som sådan), men detta påstående sticker ut på ett stötande sätt även i det thorvallska sammanhanget. Moa Matthis tar Thorvall på orden och tolkar dessa inledande ord som en beskrivning av bokens innehåll:

Den handlar om kön: först och främst Thorvalls eget som definieras som en källa till både besvikelse och tröst, men framförallt motstånd. I flera böcker har Thorvall tecknat hur hon befrias från det destruktiva förhållandet till den egna mamman den dag då hon upptäcker och bejakar sin egen sexualitet.²⁸

Jag menar att Matthis, förutom att hon kopplar samman sexualitet med frigörelse hos Thorvall, också bortser från den ironiska kvalitén i författarskapet. Effekten av detta blir tydlig i hanteringen av just bokens inledande mening. Att de inledande orden är metalitterära till sin karaktär uppmärksammas inte av Matthis.²⁹ Det är de första orden i meningen som är av vikt här: *så här kan man också säga*. De indikerar att det egentligen är en *annan* historia som berättas, men den skulle – ur ett kritiskt perspektiv som Matthis – också kunna reduceras till dessa ord. Men enligt mig handlar den historia som berättas väldigt lite om storlek och väldigt mycket om längtan efter hemkomst. De sexuella mötena erbjuder ingen glädje i romanen, de sker alltmer tvångsmässigt och verkar äga rum i brist på annan kontakt. I *Svart resa* gestaltas framförallt längtan efter *gemenskap*, efter att få uppgå i ett sammanhang, vara delaktig och självklar. Denna längtan framträder särskilt stark och tragisk mot bakgrund av det främlingskap författaren upplever framförallt i Senegal. Överallt bevittnar författaren den gemenskap och socialitet hon själv söker – men hon står utanför, kan inte språket eller koderna.

Längtan efter att uppgå i ett större *vi* är självklart också naiv och minst sagt problematisk till exempel ur ett postkolonialt perspektiv. Författaren i romanen saknar blick för den fundamentala ojämlikhet som omöjliggör gemenskapen samtidigt lyckas romanen *framvisa* just den förmätta aspekten av författarens längtan genom de konstant misslyckade mötena med ”de andra”.³⁰

Upprättat subjekt på bekostnad av nya objekt

Att bli bekräftad som kvinna, och i den meningen objekt, är som jag tidigare nämnt ett paradoxalt sätt för författaren i romanen att upprätta sig som fullvärdigt, mänskligt subjekt. I den thorvallska världen inbegriper ett fullvärdigt subjekt också objektet och kroppen. Det är kroppen och alla dess egenskaper som skapar

själva individualiteten, ja – mänskligheten. För att bli bekräftad i sin objektsroll behöver författaren den andres blick. Författaren behöver alltså skapa andra subjekt, andra blickar för att själv bli till i egenskap av kvinna. De män hon möter i *Svart*

Författaren har av någon anledning börjat tro att hon i ett tidigare liv levit i Senegal och tillhör en afrikansk gemenskap.

resa gestaltas dock aldrig som subjekt i egen rätt, författaren förmår inte tränga bakom "bilden av" den svarte mannen.³¹ Männerna beskrivs som beräknande, lögnaktiga och primitiva i enlighet med den koloniala reseberättelsens mönster. Ytterst få möten uppstår som förmår bryta upp de på förhand givna rollerna "vit

kvinna", "svart man". Eftersom författarens projekt varit att upprätta en förlorad objektsstatus genom en resa till en plats utvald just för sin *annanhet* är det kanske inte så förvånande att de svarta männen förblir just andra, objekt för den vita kvinnans blick. För att bli erkänd som kroppsligt subjekt behöver författaren möta ett annat verkligt subjekt. Frantz Fanon formulerar förutsättningarna på följande sätt i en ofta citerad passage i *Svart hud, vita masker*:

Människan är bara mänsklig i den mån hon strävar efter att göra sig gällande inför en annan människa för att vinna dennes erkännande. Så länge den andre inte har erkänt henne, kommer denne andre att bli föremålet för hennes handlingar. Det är på den andre, på dennes erkännande, som hennes mänskliga värde och verklighet beror. Hennes livs mening kondenseras i den andre.³²

Det erkännande författaren söker är beroende av förmågan att möta den andre som subjekt. Romanen framhåller med all tydlighet bristen på erkännande i författarens möte med den andre, all god vilja till trots.

Samtidigt gestaltas i romanen faktiskt sökandet efter en identitet bortom den vita. Identitetssökandet blir alltmer surrealistiskt ju längre berättelsen fortskrider. Beskrivningen glider mellan dröm och verklighet, vansinne och klarsyn. Författaren har av någon anledning börjat tro att hon i ett tidigare liv levit i Senegal och tillhör en afrikansk gemenskap. Det skulle i så fall vara svaret på varför hon alltid känt sig fel och utanför i det svenska samhället. Att hon skulle ha ett underliggande afrikanskt förflutet bekräftas för författaren i dansen där hon upplever sig smälta samman med de andra:

Det är inte en alldeles självklar rytm och jag har svårt att hitta den. Men ett par unga flickor markerar för mig hur jag ska göra och släpper mig inte förrän jag gör rätt. Då strålar de av stolthet. Så gör också alla tanterna, jag känner hur jag kom-

mer in i gemenskapen, det är lycka, en komma-hem-glädje och jag börjar gunga, röra på kroppen i dubbeltakt medan händerna fortsätter sin egen rytm [...] Jag dansar mitt i det heliga. Musiker omringar mig. Solen blåser sand och evighet, runt mig jublar och handklappar mitt ursprung, min nutid och framtid.³³

Författaren ger sig själv i uppgift att lära sig mer om och spåra sin identitet genom de afrikanska ritualerna och danserna. Det visar sig att författaren har en naturlig fallenhet för denna dans, och i dansen bekräftas hon också som en i gemenskapen.

Moa Matthis menar, med stöd av Magnus Berg, att Thorvall i skildringen av dessa drömmar om ett afrikanskt ursprung hemfaller åt stereotyper typiska för kvinnlig populärorientalism – bland annat genom att exotisera den svarte mannens förmodade brutalitet.³⁴ De övertydligt symboliska drömmar som förföljer författaren – att penetreras av masaikrigares spjut, att brännas på bål som häxa och så vidare – kan enligt min mening också tolkas metalitterärt. Thorvall placerar nämligen sin vana trogen författaren då och då i psykologens analyssoffa. Där får hon berätta om sina drömmar om tidigare liv som afrikanskt barn eller häxa på 1700-talet. Att *berättandet* om dessa tidigare liv tjänar som metafor för det litterära identitets-sökande som pågår i romanen är tydligt på ett nästan absurt och humoristiskt sätt. Författaren är väl medveten om att hon levererar drömmar enligt psykoanalysens ABC, vilket framgår när hon kommenterar en analysupplevelse på följande sätt: ”Den svärmiska psykologen var mer upphetsad än jag. För mig var det snarare att få veta något som jag redan kände till. Ett slags bekräftande lugn.”³⁵

Ensam dam mera ensam?

Den vita identiteten blir snart besvärande för författarens längtan efter gemenskap. Det är nu hennes *kropp* som står i vägen för verklig kontakt; den kropp som signalerar tillgänglighet och sexualitet. *Svart resa* är ingen roman om kvinnlig sexuell utlevelse. Snarare visar den att vägen via sexualiteten är stängd för den som eftersträvar verkliga möten. Den vita kvinnliga kroppen är i romanen sexualiserad i den andres blick. Som sexualiserad kvinna kan författaren aldrig bli delaktig – hon är sexualiserad på grund av sin annanhet. Författaren i romanen vill bli en del av gemenskapen, accepteras som en like. På ett handfast sätt försöker författaren ikläda sig en afrikansk identitet: genom att försöka avkläda sig den vita sexualiteten och fly undan männens blick. Författaren börjar klä sig i den lokala klädseln, hon skaffar sig flera så kallade ”bobos” som hon hoppas ska hjälpa henne att smälta in. Hon vill vika av från turiststråken och söka sig allt längre in mot ”det verkliga” Afrika. Författaren distanserar sig genom sin klädsel och sitt val av umgänge från andra vita turister som lever i lyxreservat. Hon känner

triumf när de vita tar avstånd från henne, och glädje när hon upplever uppskattande blickar från senegalesiska kvinnor.³⁶

I romanens slut visar det sig att det den olyckliga tanten mest av allt önskat sig är den kärlek och omsorg som tillägnas barnen i Senegal. Det är inte sexualiteten som befriar tanten utan *omsorgen*.

En annan gång såg jag ännu en kvinna på väg till brunnen. Det var tidig morgon och fortfarande kallt. Över ryggen hade hon en filt. Hon gick med huvudet vridet snett bakåt och tycktes prata med filten. Det var precis vad hon gjorde, för under den hängde hennes barn. Varmt och skyddat.

Det jag kände var avund och längtan.

Inte efter att *ha* ett sånt litet barn på ryggen. *Utän att vara ett.*³⁷

Jag vill vara barnen.

Hungrigt går jag efter mammorna som bär dem på ryggen. Det lilla svarta huvudet syns som en liten rund, svart knopp ovanför tygkanten.³⁸

I hjärtat av författarens mörker finns behovet av erkännande och bekräftelse från modern sådan vi möter henne gång på gång i Thorvalls författarskap. Och det ska förstås som modern i vid bemärkelse: den mor och det system som tabubelagt och fråntagit författaren värmen, tilliten till andra, sensualismen och tryggheten. Slutmålet för författarens sökanden i de senegalesiska byarna visar sig vara en gammal kvinna med andliga krafter. Ironiskt nog går hon under namnet Maman Fatou Sec, ”den stora Mamman”. Det är den stora mamman som äntligen ger författaren den bekräftelse hon sökt:

Jag bad Sanou tala om för henne att jag aldrig haft någon verklig kontakt med min mamma i det här livet. Hur förhållandet mellan oss varit som mellan eld och vatten. Min afrikanska mamma log igen, ja hennes svarta rynkiga ansikte strålade mot mig när hon sa: ”Men här har du nu din mamma.”³⁹

Svart resa är en reseberättelse präglad av den vita kvinnans rasifierande projektioner på ”de andra”. Men det är *också* en plågsam skildring av en åldrande kvinnas desperata längtan efter samhörighet, på förhand dömd att misslyckas.

Thorvall lyfter fram att det till sist är den stilla, enkla omsorg som ägnas ett spädbarn som utgör författarens och tantens behov. Den längtan efter kroppen som jag beskrivit som central för subjektsskapandet i Thorvalls författarskap har i *Svart resa* vidgats från kvinnlighet och sexualitet till att omfatta en kroppslig *omsorg* i vid bemärkelse.

Avslutningsvis

Jag har försökt visa att resandet och tantblivandet är två tätt förbundna motiv i Kerstin Thorvalls författarskap. Genom en analys av relationen mellan ålder, genus och sexualitet – här konkretiserad i en diskussion om tant- och klimakteriemotivet – blir det möjligt att läsa den skandaliserade romanen *Svart resa* som något mer än enbart den produkt av kolonial ideologi som den också är. Det omvända gäller också: skildringen av tantblivandet vilar tungt på den koloniala berättarlogik som bland annat kontrasterar det kroppsligt alienerade svenska sammanhanget mot andra förmodat tidlösa, kroppsligt närvarande och ”vitala” kulturer.

Det jag framförallt velat lyfta fram i denna artikel är dock den delvis olästa berättelse som Thorvall skriver, det vill säga berättelsen om hur en heterosexuell kvinnas förvandling till tant kan innebära inte bara en förlust av sexuellt erkännande utan en förlust av intimitet och närhet överhuvudtaget. Märkligt nog är det så att ”tantsnuskförfattaren” framför andra pekar ut torftigheten i samtidens tal om kroppen. Thorvalls romaner visar att sexualiteten blivit den stora metafor och det nålsöga som alla erfarenheter av kropp, omsorg och närhet måste passera.

Det jag framförallt velat lyfta fram är [...] hur en heterosexuell kvinnas förvandling till tant kan innebära inte bara en förlust av sexuellt erkännande utan en förlust av intimitet och närhet överhuvudtaget.

Noter

- 1 Kerstin Thorvall: *Ensam dam reser ensam*, Bonnier 1979, *Svart resa*, Legenda 1987, *Det mest förbjudna*, Bonnier 1976.
- 2 Rytel följer i filmen en vit kvinnas oönskade ”rastankar” (begreppet är hämtat från filmens informationstext) och begär till en svart man. I debatten efteråt förekom Kerstin Thorvalls reseromaner som en explicit eller implicit referens, se exempelvis Agneta Klingspor: ”Feminin kolonialism”, *Aftonbladet* 05.04.19. Moa Matthis: ”Från Temple till Thorvall”, *Sverige och de andra: postkoloniala perspektiv*, Michael Mc Eachrane och Louis Faye (red.), Natur och kultur 2001.
- 3 Kerstin Thorvall: ”*Tänk om det är klimakteriet*”: *hormonfunderingar för kvinnor*, Bonnier 1982.
- 4 I mitt pågående forskningsprojekt analyserar jag relationen mellan ålder och genus/sexualitet i Kerstin Thorvalls författarskap som helhet. Materialet till denna artikel utgörs dock av de ovan nämnda reseromanerna och debattboken *Tänk om det är klimakteriet*.
- 5 Även om tantbegreppet inte används i forskning om åldrande så har det utforskats

- litterärt. Tantens roll i det "folkhemiska" har till exempel gestaltats av Kristina Lugn och Sonja Åkesson.
- 6 Trilogin om Signe utgörs av romanerna *När man skjuter arbetare*, Bonnier 1993, *I skuggan av oron*, Bonnier 1995, och *Från Signe till Alberte: kärleksfullt och förtvivlat: spegelroman*, Bonnier 1998.
  - 7 Denna osamtidighet – oviljan att inordna sig i en förväntad livslinje – skulle med hjälp av Judith Halberstam kunna tolkas som ett queert förhållningssätt till heteronormativa föreställningar om livet som mognad, reproduktion och framåtskridande. Judith Halberstam: *In a Queer Time and Place*, New York University Press 2005.
  - 8 Att tala om en "objektsroll" är givetvis att förenkla en komplicerad process. Det jag försöker ringa in här är den tvetydiga förlusten av att vara betraktad, att vara kropp, yta och projektionsmaterial för andras begär. Samtidigt innebär ju detta "att vara betraktad" också att vara sedd i psykologisk bemärkelse, dvs. att *vara någon*. Objektet är alltså också ett subjekt (vilket det engelska begreppet "subject" som bekant synliggör till skillnad från det svenska begreppsparet subjekt/objekt).
  - 9 Kerstin Thorvall: *Ett fönster på glänt*, Dammernas värld 1984, s. 116.
  - 10 Med en annan vokabulär skulle man kunna beskriva leendet i det heterosexuella spelet som en belöning för begriplighet eller igenkännbarhet – vilket betyder att den som mottar leendet både gör sig begriplig/igenkänd och begripliggörs/igenkänns genom leendet. Thorvalls tanter befinner sig däremot i ett slags ingenmansland, där ingen "känner igen" dem. Mer positivt uttryckt skulle man också kunna säga att själva tillblivandet i grunden är socialt – det är endast genom redan existerande normer, språket, andras föreställningar och blickar som tillblivande är möjligt. Tillblivandet är delvis bortom den enskildes kontroll – en "brist" som Judith Butler tar som utgångspunkt för en diskussion om etik i *Giving an Account of Oneself*, Fordham University Press 2005.
  - 11 Kritik av detta tänkande har formulerats från flera håll. Bland annat har Drude Dahlerup argumenterat för att användningen av begreppen särart och jämlikhet är vilseledande och Ulrika Dahl har i flera sammanhang ifrågasatt den ensidigt negativa beskrivningen av femininitet i svensk genusteori och feminism. Drude Dahlerup: "Ambivalenser och strategiska val: om problem kring begreppen särart och jämlikhet i kvinnorrörelsen och i feministisk teori", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2001:1, Ulrika Dahl: "Femme-inism", *Arena* 2006:4. Även Catrine Andersson diskuterar den ensidiga synen på femininitet som underordning i "Om queer femininitet och iscensättandet av kön", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2006:2-3.
  - 12 Thorvall, 1982, s. 89.
  - 13 Ibid., s. 66.
  - 14 Nina Björk: *Under det rosa täcket. Om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*, Wahlström & Widstrand 1996, s. 13f.
  - 15 Thorvall, 1982, s. 95f.
  - 16 Frågan om skam ska förstås som "affect" eller "emotion" diskuteras inom såväl psykologi och filosofi som kulturstudier och sociologi. De som använder "emotion" verkar dock vara de som betonar känslan som social och kulturell konstruktion, medan de som talar om "affect" snarare syftar på processer i det enskilda psyket eller medvetandet. Elspeth Probyn: *Blush. Faces of Shame*, University of New South Wales 2005, s. 24f.
  - 17 Vessela Misheva menar att det inte går att peka ut någon särskild reaktion som typisk för skam, däremot menar hon att skammens inverkan på hela den mänskliga organismen är speciell: "Shame can thus be distinguished from other emotions by its *total impact on the human organism* [...]". Vessela Misheva: *Shame and Guilt: Sociology as a Poietic System*, Uppsala universitet 2000, s. 50.
  - 18 Skillnaden mellan skam och skuld är nå-

- got som diskuterats bland annat i antropologiska studier av skam- respektive skuld-kulturer. De så kallade moderna kristna samhällena eller västvärlden betraktas som skuld-kulturer medan exempelvis feodala eller arabiska samhällena ses som skam-kulturer. Denna forskningstradition har dock ifrågasatts på senare tid då den dels reproducerar kulturella stereotyper och dels indirekt ger skulden en högre status än skammen. För en diskussion om skam och skuld se Stephen Pattison: *Shame: Theory, Therapy, Theology*, Cambridge University Press 2000, samt Steve Connor: "The shame of being a man", *Textual Practice* 2001:1.
- 19 Sedgwicks diskussion om intresse utgår från psykologen Silvan Tomkins kliniska studier från femtio- och sextiotalet. Tomkins forskning presenteras utförligt i en antologi av Eve Kosofsky Sedgwick och Adam Frank: *Shame and its Sisters: A Silvan Tomkins Reader*, Duke University Press 1995. För relationen mellan skam och intresse se exempelvis s. 5.
  - 20 UllaLiina Lehtinen: *Underdog Shame: Philosophical Essays on Women's Internalization of Inferiority*, Göteborgs universitet 1998.
  - 21 Thorvall, 1982, s. 75.
  - 22 Tiina Rosenberg: "Zarah Leander: Den queera divan", *Tidskrift för genusvetenskap* 2007:1-2.
  - 23 För en diskussion om skam och motståndsstrategier se Ingeborg Svensson: *Liket i garderoben: En studie av sexualitet, livsstil och begravning*, Normal förlag 2007, s. 167-177.
  - 24 Thorvall, 1987, s. 31.
  - 25 För en genomgripande analys av hur författarrollen genuspräglats under modernismen se Sandra Gilbert & Susan Gubar: *No man's land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century*, Yale University press 1988.
  - 26 Matthis 2001, s. 72.
  - 27 Thorvall, 1987, s. 7.
  - 28 Matthis 2001, s. 73.
  - 29 Att Matthis inte uppmärksammar detta är i sig inget märkligt - hennes artikel är skriven i andra syften, bland annat att problematisera den vita kvinnans koloniala reseskildring. Jag menar alltså inte att Matthis inte ser vad jag ser i Thorvalls text, snarare att hon lyfter fram andra aspekter.
  - 30 För en problematisering av föreställningar om vi-skapande och solidaritet i ett postkolonialt sammanhang, se Linda Berg: *InterNacionalistas: Identifikation och främlingskap i svenska solidarietsarbetares berättelser från Nicaragua*, H:ström text & kultur 2007.
  - 31 Bland andra Frantz Fanon skriver om vikten av ömsesidigt erkännande mellan jaget och den andre i den subjektsskapande processen. Frantz Fanon: *Svart hud, vita masker* [1952], Daidalos 1997, översättning från franskan av Stefan Jordebrandt, s. 193.
  - 32 Fanon, 1997, s. 192.
  - 33 Thorvall, 1987, s. 164.
  - 34 Matthis, 2001, s. 73.
  - 35 Thorvall, 1987, s. 42.
  - 36 Det är lätt att dra paralleller till de värden och begär som uppstår i den moderna upplevelseturismen - där sökandet efter autenticitet och äkthet förvandlas till ett konsumerande och objektiverande förhållningssätt till den andre. Se t.ex. Erika Sörensson: *Making a Living in the World of Tourism*, Umeå universitet 2008, samt Katarina Mattsons pågående forskning om vithet och turism. Samtidigt vill jag

framhålla att Thorvall mycket medvetet arbetar med reseberättelsens genremönster. En ständigt närvarande intertext är Joseph Conrads *Heart of Darkness* från 1899. Conrads roman är kanske den mest använda texten i analyser av kolonialism och reseberättelser. Thorvall länkar liksom Conrad den yttre geografiska resan till en inre psykologisk uppgörelse med den vita huvudpersonens inre "mörker".

37 Thorvall, 1987, s. 120.

38 Ibid., s. 103.

39 Ibid., s. 186.

Nyckelord

Kerstin Thorvall, ålder, genus, kropp, subjektivitet, reseberättelser, postkolonialism, skam, sexualitet, omsorg, intimitet, feminism.

Maria Jönsson

Centrum för genusstudier

Umeå universitet

901 87 Umeå

maria.jonsson@ucgs.umu.se